

TATIANA MÎRZA
Institutul de Filologie
(Chișinău)

UTILIZAREA STILISTICĂ A PUNCTULUI ÎN UNELE OPERE ARTISTICE*

Abstract

The writer Z. Stancu created a work which is based on original style not only due to artistic expression, themes, ideas and message, but mainly due to the use of special punctuation.

Z. Stancu, in his novels, used a specific method, named segmentation (as well as exploring the value of punctuation style), which is a significant feature of his style. Z. Stancu did not abandon lyricism even in his novels. The presence of segmentation phenomenon (at some particular extent) is a conclusive argument in this regard.

Segmentation is one of particular phenomena that differentiate his style from that of the majority of his contemporary colleagues. Hence the presence of a „Stancu style” in contemporary Romanian literature was mentioned by all his critics.

Punctuația, alături de ortografie, este un element indispensabil culturii scrisului. Mai mult decât atât, un semn de punctuație poate schimba mesajul enunțului [1, p. 39], mai ales când ne referim la punctuația stilistică. Rolul stilistic expresiv al punctuației se manifestă în diverse situații. Punctuația poate marca încălcarea anumitor reguli sintactice, cu intenția de a crea efecte de emfază [2, p. 81]. De exemplu, **punctul** poate marca segmentarea unei propoziții sau a unei fraze prin intonație, uneori și prin pauză, subliniindu-se unitățile izolate de regenții lor. Acest fenomen îl întâlnim deseori la Zaharia Stancu, scriitorul ce s-a remarcat printr-un stil aparte în literatura română. Efectul stilistic creat de autor, coincide mai întotdeauna, cu reacția, receptivitatea și emoția pe care romancierul și-a propus să le trezească în sufletul cititorului modern. Și aceasta o face prin teme tradiționale, dar și prin probleme de morală, sufletești, îmbinate cu mijloace și procedee narative, tehnici stilistice moderne, adică printr-un stil deosebit, aparte în literatură („un stil Stancu” – E. Simion) [3, p. 13].

Dar să revenim la cele spuse mai sus și să certificăm printr-un exemplu:

Pleacă ... Mai – mai că m-aș lua după el[.] Mă oprește soră-mea[.]

– Stai acasă tu[.] Ești mic[.]

– Nici frate-meu nu e prea mare[.]

– Oricât. El e aproape flăcău[.]

(D., p. 84).

* Ne vom ocupa, în special de opera lui Zaharia Stancu.

La Z. Stancu, a cărui proză este în majoritate sau chiar în „totalitate”, așa după cum au menționat mulți critici, o proză a dialogului, descrieri sau narațiuni propriu-zisă se întâlnește foarte puțină. Prevalează deci vorbirea directă ca în exemplul de mai sus, scriitorul îndepărtându-se de stilul indirect.

La el tot ce se spune, se spune direct, fără ocolișuri, „verde în față” și chiar „fără a curăța pe cineva de coajă”: Vorbitorii se exprimă sobru, deseori chiar dur, fără menajamente, neavând predilecție și nici tentație pentru căutarea cuvintelor frumoase, nemaigândindu-se la reacția ce va urma în sufletul celui cărui i se adresează, nici de emotivitatea lui. Trăind o viață dură, și expresia lor e dură.

În exemplul citat *supra* nu semnalăm violență verbală, pentru că, deși s-a menționat că la Zaharia Stancu prevalează expresia tranșantă, nepreocupată de emotivitate [4, p. 83], există totuși și destule exemple de dialog între personaje în *Desculț*, pe alocuri și în *Pădurea nebună*, în *Șatra*, mai ales în *Ce mult te-am iubit*, care ilustrează o deosebită afectivitate. Este vorba de dragostea manifestată între părinți – copii, frate și soră; înțelegere, receptivitate, întrajutorare rude între rude, între megieși și chiar aderență frățească din partea întregului „clan al desculților” [5, p. 179] (*Desculț*) și frumoase povești de dragoste între bărbat și femeie, iubiri și patimi arzătoare, care se sting odată cu omul (*Șatra, Pădurea nebună*). S-ar părea că avem peste tot doar constatări, propoziții enunțiative, după care se plasează constant **punctul**. Și totuși, în subtext Z. Stancu concentrează o puternică legătură afectivă: teamă, îngrijorare, neliniște etc. din partea surorii mai mari pentru frățiorul mai mic, Darie. Tentat a vedea răscoala țărănească, ce luase amploare, Darie pleacă de acasă împreună cu fratele mai mare. Cu toate că răspunsul lui Darie e însoțit doar de **punct**, totuși reacția eroului nu e una constatativă, ci, dimpotrivă, de aici se poate deduce protestul eroului față de spusele celui alt vorbitor, indignarea, chiar nemulțumirea. Iată cum printr-un singur exemplu, descoperim atâtea reacții, emoții, ce se ascund în replicile eroilor, chiar dacă romancierul a plasat numai semnul **punct**. Z. Stancu este un artist al cuvântului, un estet, care lasă cititorul să înțeleagă dincolo de un simplu **punct** diversele reacții ale personajelor. Maestrul sugerează prin **punct** „paranteze deschise” spre diversitatea de opinii și reacții.

Una dintre trăsăturile definitorii ale romanelor lui Zaharia Stancu este segmentarea fluxului vorbirii. Aceasta (prin pauze și prin unități de intonație) coincide, în linii generale, cu organizarea sintactică a comunicării orale. Grupurile sintactico-semantice delimitate prozodic, au, de obicei, o anumită unitate la nivel sintactic, incluzând componente ale enunțului strâns legate între ele:

1) Ger[.] Crapă lemnele[.] Crapă pietrele[.] Dacă umbli pe-afară ți s-ar putea întâmpla să-ți crape și măselele din gură[.]

(D., p. 8)

2) Încearcă să ne mănânce sărăcia[.] Ne mănâncă[.] Dar nu de tot[.] Sufletul ni-l lasă[.] Și dacă unui om îi lași sufletul, omul nu piere[.] Face mai departe umbră pământului[.] Cât mai face...

(Idem, p. 8)

Punctul [...] marchează grafic o pauză care se face în vorbire, prin coborârea tonului, însă implicațiile lui stilistice sunt cu mult mai vaste. În exemplele de mai sus, el marchează o segmentare, nefiind altceva decât un strigăt al durerii și indignării, al sărăciei lucii care s-ar părea că e departe de limitele normalului și firescului. O lume ireală, dar având totuși rădăcini adânci în realitatea obiectivă.

La Zaharia Stancu **punctul** poate să apară și după propoziții independente ca sens:

S-a înserat[.] Cineva a deschis ușa[.] A aprins lampa[.] Unul din cei zece se apropie de mine[.] Se așază pe marginea patului[.]

(D., p. 287)

Punctul mai este prezent și după cuvinte sau grupuri de cuvinte izolate, echivalente ale unor propoziții independente:

(1) – Dormi?

– Nu[.]

– Nici eu[.]

(D., p. 280)

sau: După câteva clipe, m-a pofit înăuntru[.]

(2) – Intră[.]

– Mulțumesc.

– Vii de departe?

– Din susul Dunării[.]

– Oi fi ostenit, taică?

– Nițeluș[.]

(Ibidem)

În exemplul (2) observăm nu doar izolarea unor grupuri de cuvinte, echivalente ale unor propoziții independente, ci și fortificarea unui efect stilistic în dialogul dintre personaje.

Întrebat dacă vine de departe, un oarecare călător, din modestie poate, sau pentru a nu trezi compasiunea celuilalt, nu spune că vine de la o distanță mare, ci lasă ca acest lucru să se întrezărească din răspunsul său: – *Din susul Dunării.*” („Evident că de departe!” – subliniind locul de unde vine, ajutat de o tonalitate mai înaltă, care s-ar reda grafic prin semnul exclamării [!], unul, sau chiar dublat – [!!]; triplat [!!!], în funcție de intențiile scriitorului). La Zaharia Stancu se plasează doar **punct**, pentru că intenția autorului e mai mult una de relatare, rece, neînsoțită de nici o reacție emotivă. Emoția, după cum am spus, o poate întrevedea sau nu celălalt (cel care întreabă) și, în mod special, cititorul. Tot atât de modest e și răspunsul la:

– Oi fi ostenit, taică?

– Nițeluș[.]

Răspunsul („nițeluș,..”) denotă și teama vorbitorului (călătorului) în cauză de a nu fi prea îndrăzneț, de a nu aspira la o ospitalitate exagerată.

Exemple de acest fel abundă la Zaharia Stancu:

(1) Acum să nu zici nici pâs, mătușă, că mă supăr foc[.] Să taci și să ascuți[.] Pe mine să mă ascuți...

(D., II, p 7)

(2) – Lui Juvete[.] Lui Nichifor Budu[.] Tuturor jandarmilor să le tai capetele[.]
Și tuturor boierilor[.]

– Dar ei nu sunt balauri[.] Sunt oameni[.]

– Ba sunt balauri, Făt-Frumos...

(D., p. 12)

În exemplul (2) avem o enumerare (Lui Juvete. Lui ... etc.), care din punct de vedere gramatical se putea marca prin **virgule**, însă Zaharia Stancu preferă să izoleze aceste enumerații prin **punct**. Cu ce scop? După părerea noastră, scopul stilistic al autorului e următorul: pentru a scoate în relief și a accentua starea de spirit a personajului, care este una de ură, ranchiună etc. contra anumitor indivizi corupți, imorali, reprezentanți ai unor instituții ale statului. Pentru a-i „arăta cu degetul” pe cei vizați, oscilând între lumea de basm a unui copil și realitatea amară în care acesta se găsește.

Un efect epic și stilistic deosebit îl are obiceiul **tragerii pe grapă**. Zaharia Stancu scrie o povestire autonomă pe această temă. Maricica nu este, în noaptea nunții, cum ar trebui să fie, și Stănică, ginerele, o suie pe grapă și o duce pe o iarnă cumplită înapoi socrului Vătui. La început indignarea lui morală este mare și nu admite nicio tranzacție: „Eu? Să cad la învoială cu tatăl pârtotinei? Nici pomeneală, nene[.] Nici pomeneală[.] (D., p. 69), răspunde „ginerele”, lăsând să se înțeleagă că pune punct la toate prin sintagma „nici pomeneală”, care ar vrea să însemne un răspuns ferm și definitiv. Însă vedem mai apoi că simțul moral al lui Stănică este coruptibil și, după o tocmeală sângeroasă, ginerele ultragiatic cade la învoială cu socrul. Femeile, răspunzătoare de abaterile de la morala aceasta cam „tribală” („de la muieri ni se trag toate belelele”), nu sunt admise în casă.

Maricica, mireasa, zace uitată pe grapă, până ce bărbații se înțeleg asupra zestrei. Intrată, astfel, rușinată în gospodărie, femeia nu păstrează mult timp sentimentul culpei, naște copii și devine, la rândul ei, neîndurătoare.

Semnul **punct** mai este considerat și ca un spațiu ce desparte anumite gânduri, replici, lăsând loc pentru meditații și contemplație, cum este și în exemplul:

„Dacă o să trebuiască, o să uit[.] Ca să trăiești, uneori trebuie să uiți că ești om.”

(D., p. 46)

Acestea sunt argumentele lui Darie, atunci când uneori mama, blândă și chinuită, îl îndeamnă să nu uite, totuși, că este om. Însă copilul care a văzut multe are deja o convingere. Darie crește în credința că în viață are nevoie de pumni. Mai târziu el își „ajută” pumnii cu un ciomag și un cuțit. A fi „Om” (adică milos, blajin) înseamnă a pieri. Copilăria lui Darie nu este, ca aceea a lui Nică a lui Ștefan a Petrei, senină (prin perspectiva omului narator), nostalgică. Copilul de țăran se naște într-un infern și-și asumă de mic o morală care-i îngăduie să supraviețuiască. De aceasta vrea să ne convingă prozatorul atât prin mijloacele epice și de punctuație, cât și, în primul rând, prin cele stilistice.

Dar să trecem la romanul „Pădurea nebună”, acolo unde panorama Rușilor-de-Vede se deschide cu imaginea unchiului Tone, mic negustor proprietar de „birt economic”,

agonisindu-și, din greu, existența la oraș, „un fel de Hagi Tudose” [6, p. 34], care vede un pericol în fiecare dintre numeroasele rubedenii ce îi solicită un ajutor cât de neînsemnat. Iată confruntarea dintre Darie, cerând găzduire și unchiul Tone, care-l refuză, după un schimb de priviri foarte semnificativ:

Unchiul Tone se uită ponciș la mine[.] Mă uit și eu la el, însă nu ponciș[.] Drept mă uit[.] Ne privim îndelung, tăcuți[.] El cu dușmănie mă privește[.] Eu, ca de obicei, cu dragoste[.]

(P. N, p. 25)

Atmosfera este încordată, nesigură, rece. Ea motivează pauzele care cer un interval cât mai mare dintre schimbul de priviri până la ciocnirea propriu-zisă de vorbe și fapte.

Refuzul unchiului Tone de a-l primi pe Darie anunță, așadar, imposibilitatea eroului de a intra și de a se fixa în noua așezare. „Câinoșenia” unchiului este un semn și, în curând, semnele se vor înmulți. Darie întâlnește o lume mucegăită și mediocră, un univers ostil, „cu lânzezeala lui de smârc”, din care se va grăbi să fugă.

Mai este ceva de observat: capacitatea lui Z. Stancu de a reda aforismelor banale dramatismul lor real. O propoziție ca: „pentru fiecare om vine o zi când îi sună clopotul” (CMI, p. 262), finalizată cu **punct** (semn al unei constatări deznădăjduite și totodată resemnate, amare) e, în limbajul comun, și într-un regim normal de sensibilitate, o veselă platitudine. Sub tensiunea narațiunii, astfel de formule oraculare își recapătă sensul lor inițial. La tot pasul, în opera lui Zaharia Stancu, ele au și rostul de a fixa o anumită etică a fatalității țărănești în fața morții. Moartea provoacă, paradoxal, în afara unui sentiment firesc de neliniște – pe o gamă întinsă, de la resemnare la teroare – și un fel de revanșă disperată a vieții. Sau: cei ce asistă la înmormântarea mamei simt, deodată, o mare poftă de a bea și de a mânca. Cumnatul Sămânță cară neîncetat damigene de vin de la cârciumarul Buciu, Elisabeta și Evanghelina aștern mai multe rânduri de mese, frații și cumnații, mătușile, unchii și nepoții au un apetit greu de satisfăcut. Gemenii Costandinei, piticii, beau haiducește, iar vitala mătușă Uțupâr de la Secara rezumă această **trecere rapidă de la o stare la alta** prin aforismul: „Morții cu morții, și viii cu viii” sau, cu o nuanță epicuriană mai pronunțată: „Azi ești, mâine nu ești”, – efectul stilistic fiind același, explicat deja *supra*.

Acolo unde, luând în considerare mesajul transmis și tonalitatea rostirii lui, s-ar părea că este indicat să se plaseze semnul exclamării [!], Zaharia Stancu finalizează enunțul cu semnul **punct**, care imprimă lucrurilor ceva aspru, tranșant, unde nu există și nici nu vor putea exista vreodată compromisuri:

– Ei, nu mai face atâta tărăboi, Costandino, o să te descurci tu, ești descurcăreț, totdeauna te-ai priceput să te descurci [.]

(F. P., p. 61)

Femeile își bocesc morții, apoi, îndată ce se întorc la casele lor, îi uită. Spiritul ironic țărănesc e neiertător și în astfel de situații. Când sora de lingură de la Saiele, Costandina, bocește fără rost, mult și strident, tatăl intervine și o sancționează pe loc, încercând să pună punct astfel vaietelor fără rost.

Bocitoarea stridentă stăruie și, ieșindu-și din fire, tatăl amenință:

– Du-te – spune el cuiva – du-te și spune-i Costandinei să tacă și că, dacă nu tace, viu eu acolo și-o omor pe loc. O omor și o-ngrop mâine, odată cu maică-ta [.]

(F. P., p. 21)

Ar fi fost firesc ca fraza de mai sus să se încheie cu un semn de exclamare, mai adecvat să preceadă o amenințare, rugămintă (care în mod firesc marchează și o tonalitate a vocii mai ridicată). Însă Zaharia Stancu o finalizează cu **punct**, efectul lui stilistic fiind duritate în voce, „sentință irevocabilă” etc.

Autorul „Pădurii nebune” termină cu **punct** și unele propoziții din cadrul frazelor segmentate (în raport de coordonare și subordonare):

(1) Merge tata[.] Merge mama[.] Merg soră-mea Evanghelina, soră-mea Rița[.] Merge frate-meu Ion[.]

(D., p. 72)

Sau:

(2) – Vorbiți cu logofătul Strâmbu[.] Să ne îngăduie să luăm din depozit un braț de scânduri și o căciulă de cuie[.]

(D., p. 45)

În exemplul (2), în locul primului **punct**, se putea plasa **virgulă**, înaintea subordonatei finale, dar autorul, pentru precizie în accentuare, preferă o pauză mai extinsă, marcată prin segmentare. Efectul stilistic al unui astfel de procedeu fiind cu mult mai sugestiv, în accentuare, decât prin plasarea virgulei, după cum recomandă gramaticile normative actuale.

Punctul se utilizează de către Zaharia Stancu în ante – și postpoziția unor părți de propoziție în structuri segmentate:

(1) – Mâine veniți la săpatul viei[.] Cu sapele voastre[.] Trec repede anii[.] Nespuse de repede...

(D., p. 62)

Pauza marcată prin **punct** aduce aici o notă de melancolie privind regretul trecerii de necurmat a timpului și un oftat simbolic asupra greutăților vieții.

Scriitorul Z. Stancu a creat o operă bazată pe un stil original nu doar cu ajutorul mijloacelor artistice de exprimare, tematicii, ideilor și mesajului exprimat, ci și în baza folosirii unei punctuații *sui generis*. La prima vedere, utilizarea neadecvată a unor semne de punctuație într-o operă literară ar stârni nedumerire la cititor. Dar atunci când înțelegem că aceasta s-a făcut voit, liber din partea autorului, pentru crearea unui anumit efect stilistic, există, bineînțeles, o justificare.

Z. Stancu, în romanele sale, recurge la un procedeu specific cum este **segmentarea** (prin explorarea unei punctuații cu valoare stilistică) care face parte din originalitatea stilului său.

Scriitorul nu renunță la lirism nici chiar în romanele sale. Prezența fenomenului segmentării (în special prin **punct**) e un argument concludent în acest sens.

Segmentarea e unul din fenomenele particulare ce detașează stilul lui Z. Stancu de majoritatea contemporanilor săi. De aici vine și prezența unui „stil Stancu”, în literatura română contemporană, pe care l-au evidențiat mai toți exegeții săi.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Ciobanu A. *Punctuația limbii române*. – Chișinău: Universitas, 2000.
2. Constantinescu-Dobridor Gh. *Îndreptar ortografic, ortoepic, morfologic și de punctuație a limbii române*, ediția a doua – București: Lucman, 2007.
3. Simion E. *Scriitori români de azi*, vol. 2 – București-Chișinău: David-Litera, 1998.
4. Bugariu V. Z. *Stancu*, monografie. – București: Albatros, 1974.
5. Mănuță D. Z. *Stancu. Clanul descuților/ Antologii constante ale literaturii române*. – Iași: Junimea, 1995.
6. Ghidirmic O. Z. *Stancu sau interogația nesfârșită*. – Craiova: Scriitori Români, 1977.

SURSE ȘI ABREVIERILE LOR

1. C. M. I. – Stancu Z. *Ce mult te-am iubit*. – București: 1979.
2. D. – Stancu Z. *Descuț*. – București: 1973.
3. F. P. – Stancu Z. *Florile pământului*. – București: 1958.
4. P. N. – Stancu Z. *Pădurea nebună*. – Craiova: Scrisul Românesc, 1986.